

این ترجمه را به معلم فلسفه و اخلاق، استاد فقید، روانشاد
دکتر محسن جهانگیری تقدیم می‌کنم.
خدایش بیامرزد

درآمدی بر ترجمه

مایه بسی شادمانی است که دیگر بار به ترجمه متنی فلسفی به زبان فارسی کامیاب شدم گرچه بی‌گمان این ترجمه نیز چون دیگر ترجمه‌های انجام‌پذیرفته بنده برکنار از کاستی نیست و از این نگرگاه، خود را همواره سخت نیازمند هشدارها و گوشزدهای صاحب‌نظران از اهالی فلسفه و ادبیات می‌دانم. بایسته است از دوست فرهیخته و ارجمند، جناب آقای دکتر محمدمهدی اردبیلی که خود از دست‌اندرکاران قلمرو ترجمه متون فلسفی هستند، به‌نیک‌ی یاد کنم که پیشنهاد ترجمه این اثر را نخستین بار ایشان دادند و میانجی سپردن این کار از سوی سازمان «سمت» به این جانب بودند.

در این درآمد کوتاه می‌کوشم تا در دو بخش مطالبی کوتاه، خواندنی و آگاهی‌بخش را درباره این ترجمه، در پیش‌روی خواننده بگذارم. در بخش نخست به شناساندن نویسنده و نیز به ارائه نشان‌ویژه‌های تخصصی و محتوایی اثر می‌پردازم تا خواننده را به‌اجمال با سبک نویسنده و ساختار کلی اثر آشنا سازم و او را در جریان محتوای کتاب بگذارم و در بخش دوم، به سراغ شیوه خود در ترجمه اثر می‌روم و نکاتی می‌آورم که به گمانم در خواندن ترجمه فارسی به کار می‌آید.

نویسنده کتاب جان کاتینگم متولد ۱۹۴۳، دکارت‌شناس معاصر و مترجم آثار دکارت به انگلیسی، استاد ممتاز و بازنشسته فلسفه دانشگاه ریدینگ انگلستان است. موضوع رساله دکتری او در دانشگاه آکسفورد، «رنه دکارت» بوده است. حوزه‌های اصلی پژوهشی کاتینگم عبارت‌اند از: فلسفه اوایل دوره جدید (به‌ویژه دکارت)، فلسفه اخلاق و فلسفه دین و معنای زندگی. از نشان‌ویژه‌های آثار کاتینگم در حوزه دکارت پژوهی که به او در میان دیگر

دکارت‌شناسان جایگاه ممتازی بخشیده، این است که او مترجم آثار دکارت از لاتین و فرانسه به انگلیسی نیز هست و همین امر سبب شده است تا با دقت نظر خاص مترجم به شرح و تفسیر پاره‌ای از دشواری‌های نهفته در آثار دکارت بپردازد. از این دکارت‌شناس بزرگ آثار فلسفی متعددی در قالب مقاله و کتاب در دست است که به مهم‌ترین کتاب‌های ایشان در حوزه دکارت‌شناسی اشاره می‌کنیم:

- **CSM** *The Philosophical Writings of Descartes*, trans. J. Cottingham, R. Stoothoff & D. Murdoch. 2 vols
- **CSMK** *The Philosophical Writings of Descartes*, volume III, *The Correspondence*, trans. J. Cottingham, R. Stoothoff & D. Murdoch. A. Kenny.
- *Descartes* (1986)^۱
- *Cambridge Companion to Descartes* (1992) (edited by Cottingham)
- *A Descartes Dictionary* (1993)^۲
- *Descartes* (1998) (editor)
- *Cartesian Reflections* (Collection of Essays)
- *Western Philosophy* (2007)

اما اینک نوبت می‌رسد به خود اثر که چون نویسنده در دیباچه خویش به تفصیل آن را معرفی کرده است، در اینجا فقط به نشان‌ویژه این اثر - که در آثار ترجمه‌شده مربوط به این دوره تاریخ فلسفه در زبان فارسی تاکنون پیشینه نداشته - می‌پردازیم. رویه شناخته در تاریخ فلسفه‌های مربوط به هر دوره این است که نویسنده با مقدمه‌ای اجمالی درباره ویژگی‌های کلی آن دوره آغاز می‌کند و سپس بی‌درنگ، چند فصلی را به فیلسوفان بزرگ دوره اختصاص می‌دهد که در هر فصل، نخست شرح حال و آثار و بعد اندیشه‌های مهم هر فیلسوف را می‌آورد و در فصل پایانی کتاب هم، بسته به مشی فکری و خوانش خود، با ارائه جمع‌بندی کلی از وجوه اشتراک یا افتراق فیلسوفان موضوع بحث، اثر خود را به پایان می‌برد. در این تاریخ فلسفه‌ها که می‌توان گفت بیشتر تاریخ فلسفه‌ها نیز از همین گونه‌اند، خواننده می‌تواند هر فیلسوف مربوط به هر دوره را بریده از دیگر فیلسوفان آن دوره و به تنهایی بخواند و آموزه‌هایش را یکجا و در فصل مربوط به او بیابد. با نگاهی به تاریخ فلسفه‌های موجود در زبان فارسی، همین شیوه غالب را می‌بینیم که به گفته نویسنده اثر پیش‌رو، فیلسوفان را «بریده از هم تحلیل» و به خواننده معرفی می‌کنند. جان کاتینگم خواسته و دانسته می‌کوشد در اثر خود با این رویه غالب درافتد و نوشته خود را از این

۱. این اثر را نیز بنده با عنوان دکارت به سال ۱۳۹۲ به فارسی ترجمه کرده‌ام و نشر نی آن را منتشر کرده است.

۲. این اثر را آقای دکتر موسایی افضلی با عنوان فرهنگ فلسفه دکارت به فارسی ترجمه کرده و انتشارات مؤسسه حکمت و فلسفه به سال ۱۳۹۰ منتشر کرده است.

حیث «پادزهری» در برابر این شیوه تاریخ فلسفه‌نگاری به گفته خودش «مُثله شده» می‌داند که در آن، با اختصاص فصولی جداگانه به هر فیلسوف و فهرست کردن آموزه‌های او، دیدگاه‌های فیلسوفان هر دوره چنان عرضه می‌گردد که گویی اندیشه‌های آنان به گونه‌ای از پیش آماده و بی‌ارتباط با شرایط فکری زمانشان شکل گرفته است. کاتینگم بر این نکته انگشت می‌گذارد که می‌خواهد در این مجلد «دست کم چندی از حلقه‌های اصلی پیونددهنده میان فلسفه‌های دکارت، اسپینوزا و لایب‌نیتس را نشان دهد».

دست‌گذاشتن بر حلقه‌های پیونددهنده سه فیلسوف اصلی موضوع این کتاب (دکارت، اسپینوزا و لایب‌نیتس) و دوری‌جستن از ارائه اندیشه‌ها و آموزه‌های ایشان به صورت بریده از هم سبب شده است تا نویسنده سبک نوآورانه‌ای را در پیش گیرد. او به جای اختصاص فصولی جداگانه به هر فیلسوف، چند حلقه اصلی پیونددهنده این سه فیلسوف، یعنی «روش»، «جوهر»، «ماده و ذهن» و «آزادی و اخلاق» را اساس کار خود قرار می‌دهد و می‌کوشد با اختصاص فصلی از فصول کتاب به هر کدام از این حلقه‌ها بحث را به پیش ببرد به گونه‌ای که خواننده با دغدغه‌های مشترک میان اندیشمندان برجسته این دوره چنان آشنا گردد که گویی پایه‌های هر کدام از آن‌ها درباره این موضوعات به اندیشیدن می‌پردازد و مواضع ویژه هر فیلسوف را درباره این موضوعات در پیوند با دو فیلسوف دیگر و گاه در پیوند با اندیشمندان کهنتر و گمنام این دوره می‌آموزد. نویسنده با این شیوه به نوعی خواننده را درگیر فعالیت فلسفه‌ورزی می‌کند و او را وامی‌دارد که خود را در میانه کارزار فکری-فلسفی سده هفدهم بیابد و تا اندازه‌ای در جریان چگونگی درپیش‌گرفتن مواضع خاص از سوی هر کدام از این سه فیلسوف در قبال این موضوعات مهم قرار گیرد. نویسنده حتی در فصل آغازین کتاب هم که به پیشینه عقل‌گرایان مربوط است به همین روش عمل کرده و با به چالش گرفتن تقسیم‌بندی رایج فیلسوفان دوره جدید به دو گروه «عقل‌گرا» و «تجربه‌گرا»، کوشیده است خواننده را بر حذر دارد از اینکه مبدا این دو عنوان او را از توجه به پیوندهای اصیل میان این فیلسوفان بازدارد و در ادامه نیز با تمرکز بحث بر سر سه موضوع «عقل»، «دستگاه» و «ضرورت» می‌کوشد حتی در پرداختن به پیشینه عقل‌گرایان نیز باز هم بر حلقه‌های پیونددهنده آن‌ها انگشت بگذارد.^۱

در اینجا بایسته است درباره شیوه برگزیده مترجم در ترجمه نیز نکاتی چند بیاوریم تا به

۱. البته افزون بر این‌ها که گفتیم باید به نثر بسیار روان و آسان‌یاب جان کاتینگم نیز اشاره کنیم که خواننده را به بیانی بسیار روشن به اصل مطلب هر چه نزدیک‌تر می‌سازد. در نوشته‌های او نثر روان انگلیسی در کنار بیان روشن مفاهیم دشواریاب فلسفی به خواننده این امید را می‌دهد که می‌تواند هم فلسفه بیاموزد و هم فلسفه بورزد.

خواننده در برقراری ارتباط هرچه آسان‌تر با متن فارسی یاری برسانیم. ما در بازگردان متن انگلیسی به فارسی دو چیز را همواره در پیش چشم داشته‌ایم: نخست، کوشیده‌ایم به منظور نویسنده، تا می‌توانیم، پایبند بمانیم و معانی مورد نظر نویسنده را با بیشینه‌امانتداری به خواننده برسانیم و در این راه همواره، تا توانسته‌ایم، از ایستادن میان نویسنده و خواننده دوری جسته‌ایم و از تفسیر متن دست نگه داشته‌ایم و اگر هم جایی چنین کرده‌ایم در پانوشت بوده است نه در متن. دوم، کوشیده‌ایم تا جامعه‌فاخر و زبینه‌زبان فارسی را چنان بر پیکره معانی فلسفی متن اصلی ببوشانیم که خواننده فارسی‌زبان همواره ناچار به رفت‌وبرگشت میان ساختار زبان مبدأ و مقصد نباشد و نوشته فارسی خوشخوان و آسان‌یابی را در پیش روی خود بیابد. در بازگردان فارسی دانش‌واژه‌های تخصصی بسیار کوشیده‌ایم، تا می‌توانیم، از توانش‌های زبان فارسی بهره ببریم و از برابری حتی عربی نیز، مگر به‌ناگزیر، دوری جسته‌ایم.

در متن هر جا لازم دیده‌ایم توضیحی یا افزوده‌ای از جانب خودمان به ترجمه بیفزاییم آن را درون قلاب [] گذاشته‌ایم تا روشن باشد که از نویسنده نیست؛ اما در یکی دو مورد که خود نویسنده افزوده خود را به نقل قول فیلسوفان درون قلاب گذاشته است، برای جداسازی آن از افزوده‌های مترجم، آن مطلب را درون آکولاد {} قرار داده‌ایم. درباره شماره‌های پانوشت‌ها و پی‌نوشت‌ها در متن باید روشن سازیم که خواننده کتاب خود را با دو گونه شماره‌گذاری در متن روبه‌رو خواهد یافت: یکی شماره‌گذاری پی‌نوشت‌ها میان دو ابرو (بین‌الهلالین یا درون پرانتز) که به صورت پیوسته از صفحه آغازین هر فصل آغاز می‌شود و دیگری شماره‌گذاری مربوط به پانوشت‌ها که بی‌هیچ نشانه‌ای در هر صفحه از ۱ آغاز می‌شود. درباره شماره‌های مربوط به پی‌نوشت‌ها باید توجه داشت که همه پی‌نوشت‌ها پس از پایان فصول کتاب، و به ترتیب هر فصل، جداگانه، آمده است.

درباره پانوشت‌های متن بایسته یادآوری است که در هر صفحه این ترجمه، پانوشت‌های بسیاری (شاید میانگین هر صفحه ۵ پانوشت) هست که باید درباره آن‌ها توضیحی بیاوریم. پانوشت‌ها بر چند گونه‌اند: ۱) برابری دانش‌واژه‌ها و تعابیر که گاه با توضیحاتی از جانب مترجم (با کوتاه‌نوشت -م.) یا ویراستار (با کوتاه‌نوشت: -و.) همراه است. ۲) برابری اعلام شامل نام افراد، نام مکان‌ها و نام آثار.^۱ ۳) توضیحاتی از جانب مترجم (-م.) یا ویراستار (-و.).

۱. درباره برابری مربوط به نام آثار، گفتنی است که در بیشتر آثار، عنوان انگلیسی را نخست، و عنوان لاتینی یا غیر انگلیسی اثر را جلوی آن و میان دو ابرو گذاشته‌ایم و گاه نیز تنها عنوان انگلیسی را آورده‌ایم و در این کار به متن اصلی وفادار بوده‌ایم.

۴) ارجاعات نویسنده به منابع که استثنائاً در پانوشت آورده‌ایم. نویسنده ارجاعات (پُرشمار) را در متن انگلیسی به صورت درون‌متنی آورده بود که اگر ما هم همین کار را می‌کردیم به جهت ناهم‌خوانی ارجاعات انگلیسی با نثر فارسی و ایجاد وقفه‌های پی‌درپی در نوشته فارسی (گاه چند ارجاع در یک بند)، چه بسا به یکدستی و خوشخوانی متن فارسی آسیب می‌رساند. وانگهی چون این منابع (که بیشتر به صورت کوتاه‌نوشت و نه ارجاع کامل است)^۱ برای خواننده فارسی‌زبان به اندازه خواننده انگلیسی‌زبان آشنا و پُرکاربرد نیست، آوردن آن‌ها از متن به پانوشت، تغییر چشمگیری در متن پدید نمی‌آورد.^۲

کوشیده‌ایم تا در پایان کتاب، افزوده‌های سودمندی بیاوریم که دو بخش را دربرمی‌گیرد: نخست، نمایه‌ها که دانش‌واژه‌های تخصصی و اعلام (نام اشخاص، مکان‌ها و آثار) را دربرمی‌گیرد؛ دوم فرهنگ‌واژگان فارسی به انگلیسی که به ترتیب الفبا تنظیم شده است. گفتنی است درباره چگونگی ضبط اعلام، کتاب فرهنگ تلفظ نام‌های خاص^۳ را اساس کار قرار داده‌ایم.

در پایان بایسته است از ویراستار علمی، دوست فاضل و فرهیخته‌ام جناب آقای دکتر حسن فتحی سپاسگزاری کنم که با حوصله و صرف وقت بسیار، ترجمه را با دقتی که ویژه کار ایشان است، از نظر گذراندند و نکات بسیار بجا و کارسازی را در حواشی متن یادداشت و نکاتی هم حضوری گوشزد فرمودند که بنده - البته با اجازه ایشان - تا جایی که به اختلاف سلیقه و سبک ترجمه و نوشتن مربوط می‌شد، نظر خود را مبنا قرار دادم و در جز این موارد، همه را به کار بستم. باید اذعان کنم نقش ایشان در بهبود ترجمه از نگاه بنده انکارناپذیر است و

۱. برای آگاهی از این کوتاه‌نوشت‌ها، بنگرید به بخشی با عنوان «فهرست کوتاه‌نوشت‌ها (علائم اختصاری)» که درست پس از «دیاچه نویسنده» آمده است.

۲. شاید در نگاه نخست پانوشت‌های پُرشمار این کتاب پرسش‌انگیز باشد که باید این را توضیح دهیم. فراوانی پانوشت‌ها در متن فارسی دو علت دارد: یکی اینکه، چون این ترجمه قرار است در قالب کتاب درسی برای دانشجویان کارشناسی فلسفه منتشر گردد، از آوردن برابره‌های انگلیسی و گاه لاتین برای دانش‌واژه‌ها و گاه حتی برای تعابیر دشوار دست نگه نداشته‌ایم تا خواننده همواره بتواند با نگاهی به پایین هر صفحه برابره‌های فارسی را با اصل لاتینشان بسنجد و فرایند آموزش زبان تخصصی فلسفی نیز هم‌زمان با، و در کنار، خواندن ترجمه رخ دهد. دیگری (چنان‌که آوردیم) ارجاعات درون‌متنی فراوانی است که نویسنده پی‌درپی در لابه‌لای سطور و بندها درون پراتز می‌آورد و ما برای یک‌دست‌بودن متن فارسی و پرهیز از آوردن ارجاعات پی‌درپی انگلیسی در درون متن فارسی، آن‌ها را در پانوشت آورده‌ایم.

۳. مجیدی، فریبرز (۱۳۸۸)، فرهنگ تلفظ نام‌های خاص (تاریخی و جغرافیایی)، چ ۲، تهران: فرهنگ معاصر.

اما هرچه از کم‌وکاستی هنوز در ترجمه هست (که بی‌گمان هست) بر عهدهٔ بنده است و متوجه ویراستار محترم نخواهد بود. نیز جا دارد از گروه فلسفهٔ سازمان «سمت» و مدیر گروه جناب، آقای دکتر حمیدرضا خادمی و به‌ویژه از کارشناس گروه، سرکار خانم لیلا شرف، ویراستار ادبی، سرکار خانم مریم ربانی و نمونه‌خوان، سرکار خانم مژگان امیری پریان به دلیل زحماتشان برای به سرانجام رسیدن کار سپاسگزاری کنم.

دبیاچه نویسنده

فیلسوفانی که موضوعات اصلی این کتاب هستند، بی گمان سه تن از بزرگ‌ترین اندیشمندان جهان هستند، و به دست دادن تبیینی فراگیرنده درباره کارشان به یقین بیرون از گنجایی یک مجلد - به ویژه مجلدی در این حجم - است. حتی دعوی طرح اجمالی مهم‌ترین مباحث ایشان هم، دعوی نسنجیده‌ای خواهد بود، چون با نویسندگانی سروکار داریم که دیدگاه‌هایشان بی‌اندازه گسترده‌دامن است، و آراء آنان، درباره آنچه از حیث فلسفی مهم است، به درستی با هم فرق دارد. این کتاب به هدف محدودش می‌رسد اگر دست کم چندی از حلقه‌های اصلی پیونددهنده میان فلسفه‌های دکارت^۱، اسپینوزا^۲ و لایب‌نیتس^۳ را نشان داده باشد؛ اما من به‌رغم اینکه آگاهانه راهبردی گزینش‌گرانه در پیش گرفته‌ام، نکوشیده‌ام تا تمرکز خود را خیلی محدود کنم؛ به این ترتیب، خواننده درمی‌یابد که گاه ارجاعاتی به چهره‌های کمتر پژوهیده این دوره، نظیر مالبران^۴ و آرنو^۵، صورت می‌گیرد؛ به‌ویژه در آنجاها که دیدگاه‌های ایشان به طرح درست نظریات عقل‌گرایان یاری می‌رساند.

چه بسا خود همین عنوان *عقل‌گرایان* که ویراستاران مجموعه *اوپوس*^۶ برای این مجلد

-
1. Descartes
 2. Spinoza
 3. Leibniz
 4. Malebranche
 5. Arnauld

۶. the Opus series. عنوان OPUS کوتاه‌نوشتی است برای تعبیر The Oxford Programme for Undergraduate Studies و چنان که از توضیح سرویراستار این مجموعه در آغاز اثر پیش رو برمی‌آید، کتاب‌های *اوپوس* مدخل‌هایی کوتاه، اصیل و معتبر را بر طیف گسترده‌ای از موضوعات در علوم انسانی و علوم دقیقه فراهم می‌آورند. این کتاب‌ها را متخصصان برای خوانندگان عمومی و نیز برای دانشجویان می‌نویسند. *تاریخ فلسفه* غرب بخشی از همین مجموعه است که مروری فراگیر و روزآمد را به دیدگاه‌های فلسفی از دوران باستان تاکنون به دست می‌دهد. در این تاریخ فلسفه فقط دیدگاه‌های فلسفی در بستر فرهنگی خودشان بررسی نمی‌شوند بلکه به ارزش آن‌ها برای، و ربطشان به، تفکر سده بیستم نیز توجه شده است - م.

برگزیده‌اند، حساسیت‌هایی را برانگیزاند، زیرا عناوین متعارف «عقل‌گرا»^۱ و «تجربه‌گرا»^۲ در سال‌های اخیر آماج انبوهی از باریک‌بینی‌های نقادانه بوده است. بسیاری از این انتقادات به نظر من کاملاً بجاست و در فصل نخست به چندی از تحریفات پرداخته‌ام که می‌تواند از همین عناوین سنتی سربرآورد؛ اما آنگاه که این تحریفات را کنار زدیم، اصطلاح «عقل‌گرا» - اگر با دقت کافی به کار رود - هنوز هم می‌تواند سودمند باشد. وانگهی، صرف نظر از اینکه چه دسته‌بندی‌هایی را در کار می‌آوریم، آشکارسازی این همه مضامین مشترک در نوشته‌های دکارت، اسپینوزا و لایبنیتس بازهم جذاب است و منافع فلسفی دارد. این کار، اگر هیچ چیز دیگری نداشته باشد، دست کم پادزهری است در برابر این رویهٔ همچنان تکراری که فیلسوفان بریده-از-هم تحلیل شوند، چنان‌که گویی دیدگاه‌های ایشان به گونه‌ای از پیش آماده، و بی‌ارتباط با شرایط فکری زمانشان سربرمی‌آورد؛ اما با این همه، به همین دلایل، تاریخ فلسفه را نباید امری صرفاً تاریخی^۳ پنداشت؛ بخشی از جدائی عقل‌گرایان بزرگ سدهٔ هفدهم به این است که وقتی درگیر مباحث آن‌ها می‌شویم، غالباً می‌توانیم نسبت به مسائل فلسفی که امروزه همچنان برای ما گیرا و گیج‌کننده‌اند، اطلاعاتی به دست آوریم.

از آنچه در پی می‌آید، منظور این است که برای غیرمتخصصان آسان‌یاب باشد؛ برای پرهیز از گسست در جریان بحث، بسیاری از توضیحات و تفصیل مطالب را به یادداشت‌های پایان کتاب برده‌ام. نیز بحث از مطالب فرعی را آگاهانه در کمترین حد نگه داشته‌ام، در حالی که ارجاعات فراوان به، و نقل قول‌هایی از، منابع دست‌اول را آورده‌ام. جایی که از ترجمه‌های متعارف نقل کرده‌ام، اگر مناسب به نظر می‌رسیده، جرح و تعدیل‌هایی در عبارت‌بندی‌ها انجام داده‌ام. من خوب می‌دانم که در نگارش اثر پیش‌رو تا چه اندازه وام‌دار انبوهی از شارحان و مفسران پیشین و نیز دوستان و دانشجویان پرشماری هستم که بسیاری از موضوعات مورد بحث در اینجا را با آن‌ها در میان گذاشته‌ام. بایسته است مراتب سپاس ویژهٔ خود را نسبت به پروفیسور هری پارکینسون^۴ ابراز کنم که فضل و دانش ایشان مرا از بسیاری خطاها برکنار داشت. تذکرات ویراستار مجموعه، و یکی دیگر از مشاوران انتشارات بسیار کارگشا بوده است. در پایان، بازهم از جووان موریس^۵ به دلیل کار بسیار مشتاقانه و تأثیرگذارش در واژه‌پردازی اثر سپاسگزار هستم.

جی. جی. کاتینگم

-
1. rationalist
 2. empiricist
 3. a purely historical affair
 4. Professor Harry Parkinson
 5. Joan Morris

فهرست کوتاه‌نوشت‌ها (علائم اختصاری)

دکارت

- AT** *Oeuvres de Descartes*, ed. C. Adam and P. Tannery, 12 vols. (revised edition, Paris: Vrin/CNRS, 1964-1976).
- CSM** *The Philosophical Writings of Descartes*, tr. J. Cottingham, R. Stoothoff, and D. Murdoch, 2 vols. (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).
- ALQ** *Descartes: Oeuvres Philosophiques*, ed. F. Alquié, 3 vols. (Paris: Garnier, 1963-1973).
- K** *Descartes: Philosophical Letters*, tr. A. Kenny (Oxford: Oxford University Press, 1970; reprinted Oxford: Blackwell, 1980).
- CB** *Descartes' Conversation with Burman*, tr. with introduction and commentary J. Cottingham (Oxford: Clarendon, 1976). References to page numbers not section numbers.

اسپینوزا

- G** *Spinoza, Opera*, ed. C. Gebhardt, 3 vols. (Heidelberg: Carl Winters, 1925; reprinted 1972).
- C** *The Collected Works of Spinoza*, ed. and tr. E. Curley, vol. I (Princeton: Princeton University Press, 1985).
- W** *The Correspondence of Spinoza*, tr. A. Wolf (London: Allen and Unwin, 1928).

لایب‌نیتس

- GP** *Die Philosophischen Schriften von G. W. Leibniz*, ed. C. I. Gerhardt, 7 vols. (Berlin: Weidmann, 1875-1890).
- L** *Gottfried Wilhelm Leibniz. Philosophical Papers and Letters*, tr. and ed. L. E. Loemker (2nd edn. Dordrecht: Reidel, 1969).
- P** *Leibniz: Philosophical Writings*, ed. G. H. R. Parkinson (London: Dent, 1973).
- RB** *G. W. Leibniz: New Essays on Human Understanding*, tr. and ed. P. Remnant and J. Bennett (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).
- M** *The Leibniz-Arnauld Correspondence*, tr. H. T. Matson (Manchester: Manchester University Press, 1971).
- CO** *Opusculs et fragments inédits de Leibniz*, ed. L. Couturat (Paris: Alcan, 1903).
- GG** *G. W. Leibniz, Textes inédits*, ed. G. Grua, 2 vols. (Paris, 1948).

ارجاعات به این ویراست‌های آثار دکارت، اسپینوزا، و لایب‌نیتس براساس شماره صفحه است (و هر جا لازم بوده شماره مجلد نیز، پیش از شماره صفحه، با اعداد رومی آمده است)؛ اما هر

از گاهی نیز به یکی از آثار خاص، از جمله *اصول فلسفه دکارت* یا *اخلاق اسپینوزا* (برای نمونه، *اصول* ۲، ۱۰؛ *اخلاق* ۱، قضیه ۲۵)، ارجاع داده‌ایم که البته با استفاده از همان زیربخش‌های رایج در همه ویراست‌ها و ترجمه‌های بعدی است.

آثار نویسندگان دیگری که بدان‌ها ارجاع داده‌ایم، در پی‌نوشت‌ها براساس نام نویسنده یا ویراستار، شماره صفحه (و در صورت لزوم، پیش از آن، شماره مجلد) آمده است؛ جزئیات کامل در فهرست منابع در پایان کتاب در دسترس است.